

De redding van de Bulgaarse joden tijdens WO II

Waar geloofsgemeenschappen handelden in verbondenheid

Wim Goris

Het verhaal van de redding van de joden in Bulgarije is uitzonderlijk. Overal in Europa werden in de Tweede Wereldoorlog joden naar concentratiekampen afgevoerd en gedood. Alleen in Denemarken en Bulgarije gebeurde dat niet. Van de 48.000 Bulgaarse joden in de Tweede Wereldoorlog is er niet één gedeporteerd. In dezelfde periode zijn wel ruim 11.000 joden uit de bezette gebieden Macedonië en Thracië door Bulgaarse eenheden aan de Duitsers uitgeleverd.

In die tijd was de Bulgaarse regering pro-Duits; koning Boris III von Saxe-Coburg Gotha was geboren in Duitsland. Boris was beslist niet anti-joods. Maar hij wilde - koste wat het kost! - het oorlogsgeweld buiten de Bulgaarse grenzen houden. En Duitsland stond voor de grens. Dus sloot Bulgarije zich in maart 1941 aan bij de As-mogendheden.

Hitler en Tsaar Boris

Zo trekt het Duitse leger dwars door het nog ongeschonden Bulgarije naar Griekenland om daar slag te leveren. De Bulgaarse overheid kan blijven functioneren: de koning, het regeringskabinet, de politieke partijen, het parlement; de rechtbanken, de politie, het leger.

Vorbereiding

Stilletjes komt de voorbereiding van de jodenvervolgving op gang. Het Bulgaarse volk heeft geen traditie van racisme en de meeste Bulgaarse joden lieten zich niet zo onderscheiden. Men kende elkaar als Bulgaar. Wel laat Bulgarije in 1941 alle buitenlandse joden vertrekken. In februari 1943 sluit de pro-Duitse Bulgaarse regering een geheim contract met de invloedrijke Duitse ambassade. Bulgarije moet onmiddellijk 20.000 joden gaan 'leveren'. Stap één: Macedonië en Thracië moeten binnen een maand 'jodenvrij' zijn. Begin maart pakken Bulgaarse eenheden in die regio's ruim 11.000 joden op en voeren hen af richting Polen. Van hen is nog geen 2% teruggekeerd.

Dan komt stap twee. Op 10 maart 1943 moeten de eerste 8.000 Bulgaarse joden worden afgevoerd. De

arrestatiebevelen zijn uitgereikt, de treinen staan op 9 maart klaar bij de stations. Maar de geheime plannen zijn uitgelekt. Dimitâr Pesjev, plaatsvervangend voorzitter van het Bulgaarse parlement, spreekt de minister van Binnenlandse Zaken er op aan. Een delegatie uit zijn geboortestad Kjoestendil heeft hem opgezocht en gemeld dat zijn joodse vrienden worden bedreigd. Pesjev blijft er bij staan tot de minister de bevelen weer intrekt. Daarna schrijft hij een klinkende protestbrief aan de premier. Hij laat de brief mede ondertekenen door 43 leden van de regeringspartij, dat is een derde deel. De premier is woedend en Pesjev wordt eerloos ontslagen¹.

In zijn memoires schreef Pesjev:

Ik kon niet passief blijven – mijn geweten en omdat ik begreep wat er gebeurde ... stond het niet toe. Toen nam ik het besluit om alles wat in mijn macht lag te doen om de uitvoering van dit plan te verhinderen. Dit plan zou Bulgarije compromitteren in de ogen van de wereld en zou het land brandmerken met een teken van schaamte dat het niet verdiende.

(Uit: Dimitâr Pesjev - Mémoires 9 maart 1943)

In mei 1943 probeert het kabinet het weer. En weer mislukt hun plan – de koning staat er niet achter. Joodse Bulgaren werden gediscrimineerd, zij droegen jodensterren, hun bezittingen werden onteigend, zij kwamen in Bulgaarse werkkampen terecht. Maar geen van de 48.000 Bulgaarse joden is over de grens gezet. Dat is, heel in het kort, de politieke geschiedenis van de redding van de Bulgaarse joden.

De Bulgars geloofsgemeenschappen

Bulgaarse geloofsgemeenschappen hebben zich in de Tweede Wereldoorlog op bijzondere wijze onderscheiden van hun geloofsgenoten elders in Europa. De bisschoppen van de Bulgars-orthodoxe Kerk stonden pal voor de redding van de Bulgaarse joden, op één lijn met rabbijn Daniel Tsion en zijn achterban, met de dissidente Witte Broederschap van Peter Dânov en met monseigneur Angelo Roncalli (de latere paus Johannes XXIII) verantwoordelijk voor de Rooms-katholieke Kerk in Bulgarije. Zij trokken niet samen op, zij brachten geen gezamenlijke standpunten naar buiten. Hun afzonderlijke protesten brachten geen concreet politiek resultaat. Maar wat dan wel?

¹ Zie ook het artikel *De redding van de Bulgaarse joden* in *Balkan Bulletin* nr. 2, 2004

Synagoge Sofia

Joodse gemeenschap

Vooreerst de brief van Daniel Tsion, rabbijn van de joodse gemeenschap in Sofia, aan koning Boris, in juli 1942. De titel van de brief is Een Boodschap van God:

Toen ik het ministerie verliet, werd ik vervuld van een inspiratie die rechtstreeks uit de hemel kwam. Een stem sprak binnenin mij:

“Het Koninkrijk van God daalt af naar de aarde. Het komt dichterbij en zal een einde maken aan al diegenen die op de verkeerde weg zijn. Alleen zij, die de waarachtige weg van het leven bewandelen, zullen overblijven om leven en voorspoed te genieten. Mensen en volken die leven, en die leven en vrijheid geven aan anderen, zullen ook blijven leven. Er zullen geen beperkingen meer zijn. Elk kind van God heeft het recht om zich vrij te ontwikkelen.

Dit is Gods wil! Hij (of zij) die zich hiertegen verzet, zal lijden en verdwijnen. De Goddelijke liefde die het hele bestaan en elke creatuur omvat, zal haat en onenigheid vervangen.

Broederschap zal tweedracht vervangen.

Volken, pas op! God spreekt! Wat hij zegt, zal gebeuren!”

(Uit: Daniel Tsion - Brief Een Boodschap van God, Sofia, Juli/Augustus 1942)

Tsion bracht de brief zelf naar het paleis en stuurde kopieën aan een aantal ministers, aan leden van het parlement, aan de orthodoxe bisschop Stefan en aan het hoofd van politie in Sofia. Koning Boris nu was bijgelovig en bang voor het voortbestaan van zijn dynastie.

Via zijn kanselier liet hij aan rabbijn Tsion weten: “De joden zullen niet buiten de grenzen van Bulgarije worden gezet”. Maar het hoofd van politie liet de leiders van de joodse gemeenschap bij zich komen. Op 2 augustus 1942 ontsloegen zij de omstreden Daniel Tsion van zijn positie aan het Rabbinale Hof.

Bulgaars-orthodoxe Kerk

De Bulgaars-orthodoxe Kerk protesteerde al vanaf 1941 tegen de invoering van anti-joodse wetgeving. Binnen de Heilige Synode liepen de meningen uiteen. Hoe hard mocht de staatskerk zich uitspreken tegen het anti-joodse beleid van de regering? Totdat bisschop Stefan half maart 1943 op reis was door Bulgarije. Hij moest stoppen bij een spoorwegovergang. Daar zag hij met eigen ogen en hoorde hij met eigen oren het jammeren van de Thracische joden, passerend in open veewagons. Daarna stond hij op scherp. Ook schreef hij een brief aan de Paus: kon de pauselijke nuntius zijn invloed aanwenden?

De toon van bisschop Stefan van Sofia in zijn telegram van 25 mei 1943 aan koning Boris was bijbels scherp: *Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt. Want met het oordeel, waarmede gij oordeelt, zult gij geoordeeld worden, en met de maat, waarmede gij meet, zult ook gij gemeten worden [Matt. 7:1-2]. Weet, Boris, dat God vanuit de hemel op uw handelingen let.*

(Uit: Bisschop Stefan - Telegram aan koning Boris, 25 mei 1943)

De Bulgaars-orthodoxe Kerk is de enige kerk in Europa die zich zo uitdrukkelijk heeft ingezet voor de redding van joden van de Sjoah.

Kort na de oorlog, toen de communisten de macht hadden overgenomen, verloor bisschop Stefan een machtsstrijd in de Bulgaars-orthodoxe Kerk. Kiril, bisschop van Plovdiv en verdediger van de joden daar, kreeg de leiding. Stefan werd verbannen naar een dorp bij Bansko en stierf roemloos.

Witte Broederschap

Rabbijn Tsion onderhield ook contacten met de Witte Broederschap. Deze beweging was opgericht door de dissident Peter Dánov². Een van zijn volgelingen was de persoonlijke adviseur van koning Boris III. Een andere

² Voor meer informatie over de Witte Broederschap zie het artikel van Wim Goris: *De Open Tafel in Rila*, in *Balkan Bulletin* nr. 2, 2007.

volgeling, een hoge ambtenaar, ontving een geheim bevel om de joden na hun arrestatie naar Polen te begeleiden. De geschrokken ambtenaar haastte zich naar Dânov. Deze liet onmiddellijk een boodschap brengen aan de persoonlijke adviseur van de koning:

Zoek de koning en zeg hem: als hij toelaat dat de Bulgaarse Joden naar Polen worden gezonden, dan zal dat het einde van zijn dynastie betekenen.

(Peter Dânov, Maart/Mei 1943)

Rooms-katholieke Kerk

De Katholieke Kerk had een stevige voet aan het Bulgaarse hof, omdat koningin Giovanna katholiek was. De pauselijke nuntius, monseigneur Angelo Roncalli, schreef aan de Bulgaarse koning, met een kopie naar het Vaticaan:

Ik weet dat het maar al te waar is – van wat ik uit Bulgarije heb gelezen – dat sommige zonen van Juda niet zonder blaam zijn. Maar naast de schuldigen, zijn er ook velen die onschuldig zijn; en er zijn veel gevallen waar een teken van clementie een zegen zou zijn in deze tijden van beproeving. Daarnaast zou dit een grote eer brengen aan de waardigheid van een christelijke soeverein.

(Monseigneur Angelo Roncalli, Apostolisch Nuntius in Istanboel, 1943)

Angelo Roncalli werd in 1958 verkozen tot paus, hij noemde zich Johannes XXIII. Hij was de initiator van het Tweede Vaticaans Concilie. Door zijn toedoen werden anti-joodse elementen uit de liturgie van Rome verwijderd.

Afsluiting

Koning Boris III ging hen allen voor. Hij overleed volstrekt onverwacht in augustus 1943. De zesjarige kroonprins Simeon von Saxe-Coburg Gotha werd gekroond tot koning Simeon II. Zoals bekend keerde Simeon na de omwenteling terug naar Bulgarije, stichtte in 1996 de Nationale Beweging voor Stabiliteit en Vooruitgang (NDSV) en was van 2001-2005 premier.

Rabbijn Daniel Tsion die een initiërende en doorbrekende rol heeft gespeeld in de verhoudingen tussen de verschillende geloofsgemeenschappen heeft niet de eer gekregen die hem toekomt. Dat zou het gevolg kunnen zijn van het feit dat hij vriendschappen en interesses buiten de joodse gemeenschap onderhield en vooral met de beweging van de Witte Broederschap.

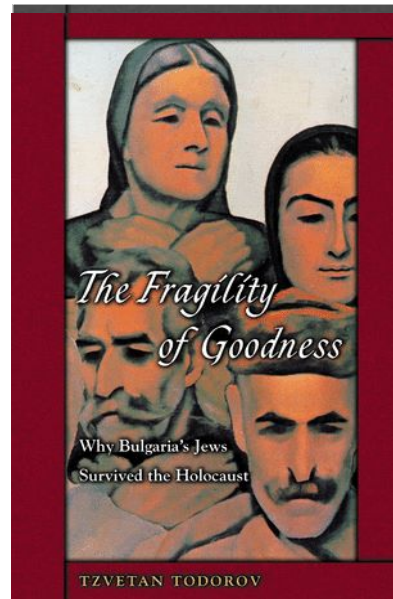
In 1949 trok Daniel Tsion met het merendeel van de geredde Bulgaars-joodse gemeenschap naar Jaffa in Israël. Tsion werd hoofd-rabbin van Jaffa. In 1952 bekende hij zijn geloof in Yeshua de Messias. Maar hij wilde als orthodoxe jood trouw blijven aan de Thora. In Jeruzalem werd hij veroordeeld door het Rabbinale Hof en werd hem de titel 'rabbijn' afgenomen.

De overlevenden en de slachtoffers

Het wonder van Bulgarije, waar de geloofsgemeenschappen van joden, Bulgaars-orthodoxen, Witte Broederschap en rooms-katholieken in verbondenheid optrokken, stemt tot vreugde en dank. Maar de dankbaarheid voor dit wonder zal gepaard blijven gaan met het verdriet over die 11.343 Sefardische joden uit Thracië en Macedonië, die wel werden uitgeleverd.

In Plovdiv herdenken joden en christenen op 10 maart

ieder jaar tezamen de redding van de joden in Bulgarije. Men dacht tot voor kort dat Plovdiv de enige plaats ter wereld was waar zo iets gezamenlijk gebeurde, maar ook in Den Haag is dit jaarlijks het geval. Tijdens de herdenking op 22 april 2007 in de Kloosterkerk, waar de bijna 12.000 joden uit Den Haag werden herdacht, hield Wim Goris een inleiding. De tekst van dit artikel is daar grotendeels aan ontleend.

Voor de citaten en informatie in dit artikel is gebruikt gemaakt van de volgende uitgaven:

Bar-Zohar, Michael: *Beyond Hitler's Grasp. The Heroic Rescue of Bulgaria's Jews*, Avon, MA, 1998

Chary, Frederick B.: *The Bulgarian Jews and the Final Solution*, Pittsburgh, 1974

Kraleva, Milka: *The Master Peter Dunov*, Sofia, 2001

Paunovski, Vladimir and Illel, Yosif: *The Jews in Bulgaria between the Holocaust and the Rescue*, Sofia, 2000

Shulam, Joseph: *Profiles in Faith. Rabbi Daniel Tsion, Chief Rabbi of Bulgaria during WW II*, Netivyah.org

Snoek, Johan M.: *The Grey Book*, Assen, 1969

Stefanov, Pavel: 'The Bulgarian Orthodox Church and the Holocaust: Addressing common misconceptions', in: *Religion in Eastern Europe XXVI*, 2, May 2006

Todorov, Tzvetan: *The Fragility of Goodness. Why Bulgaria's Jews Survived the Holocaust*, Princeton, New Jersey, 2001

Tsion, Daniel: *Pet Godini pod Fashistkii gnet (Spomeni)* [Vijf jaar fascistische onderdrukking (Memoires)], Sofia, 1945